

ERAZMO,
»SVJEDOK ISTINE« KOD MATIJE VLAČIĆA ILIRIKA

Charles Béné

Čudnovata li je sudbina Erazmova djela! Popraćeno laskama, no isto tako i omalovažavano za autorova života, na svojem posthumnom putu neprestance, sve do danas, pobuđuje najprotuslovnije sudove. Bjelodano je da uzrok leži upravo u važnosti toga djela, stvorena u razdoblju od gotovo 40 godina, u vrlo tegotnim okolnostima, te da su jedan te isti Erazmo, kadšto jedna te ista knjiga, ili čak jedna te ista izjava mogli — izdvojeni iz svojega književnog ili kronološkog konteksta — izazvati dijametralno oprečna tumačenja. Navedimo samo onaj slavni odlomak iz djela *Hyperaspistes*: »*Fero hanc ecclesiam donec video meliorem*«, što ga je Augustin Renaudet mogao protumačiti kao ispovijedanje reformirane vjere: »Podnosim ovu Crkvu, očekujući da vidim 'neku drugu', bolju«, dok držeći se strogo teksta i ništa mu ne dodajući, nalazimo tek izraz Erazmova vjernosti Rimskoj Crkvi: »Podnosim ovu Crkvu, očekujući da je vidim bolju, kao što i ona treba da mene podnosi očekujući da postanem bolji.«¹

Nećemo se dakle začuditi što je Matija Vlačić Ilirik u svojem djelu *Catalogus testium veritatis* Erazma uvrstio na pripadajućem mjestu među »svjedoke istine«. ² Iznađenje bi bilo da to nije učinio, pomislimo li na slobodu riječi i nadasve na neodoljive — i legitimne — razloge što su Erazma ponukali da kritizira ponašanje nekih renesansnih papa.

To je u prvom redu bio Julije II, poslije jednog osobito nesretna susreta. Upravo je tome papi dugovao dopuštenje da ostane u crkvenoj službi unatoč nedostojnu podrijetlu. Erazmo mu dakle bijaše osobito sklon kad je putovao u Italiju. I upravo kad je susreo tog istog papu kako se — na konju, oboružan od glave do pete, predvođeci svoje čete — nasilno vraća u Bolognu da bi obvezao taj nepokorni grad da plati danak, bijaše on doslovce skandaliziran: je li to slika poglavara crkve, onakva kakvim ga je želio Krist kad je rekao Petru: »Pasi moje jaganjce, pasi moje ovce«?³

Taj susret bijaše ishodištem čitave jedne književnosti, koju bi ovdje bilo nemoguće potanko ocrtati, ali valja utvrditi da mnoge stranice *Pohvale ludosti, Razgovorâ, Adagia* čak i *Predgovora Novom zavjetu (Ratio verae theologiae)*, obznanjuju, bez obazrivosti, tu »devijaciju« od poslanstva crkvenoga poglavara. Ta će pak književnost dovršenje naći u jednom anonimnom djelu, što ga je pak kritika uvijek pripisivala Erazmu — *Julius exclusus*, »Julije otjeran s neba« — jedinstvenom nadgrobnom govoru što ga je napisao svećenik, naučitelj bogoslovlja, za upravo preminuloga papu.

Bjelodano je da je za takvu književnost bilo neizbježno da je obilno koriste protivnici rimske moći, papinstva, i osobito polemičari što ih je iznjedrila reformacija. No ako je Matija Vlačić Ilirik, optužujući papinstvo u 16. stoljeću, imao posve opravdane razloge da se koristi Erazmovim spisima kako bi osporavao određenu praksu rimske moći, pitanje je da li je isto tako imao pravo poslužiti se u svojem dokazivanju odlomcima iz Erazmova djela koji se nisu ticali papa, ili neke korozivne Erazmove odlomke staviti u službu optužbe »svih« papa, pretvarajući se da ne zna za prijateljske osjećaje, dapače štovanje što ih je Erazmo pokazao prema papama kao što su Lav X. i Hadrijan VI. i kao da ne zna za znakove prijateljstva i povjerenja koje je ovaj od njih primio, osobito od posljednje dvojice papa što ih je upoznao prije smrti — Klementa VII. i Pavla III; ovaj drugi ponudio mu je kardinalski šešir kako bi mu bilo dopušteno djelatno sudjelovati na tridentskom koncilu, koji se tada pripremao.

* * *

Tako, da bi pokazao kako treba izbjegavati Rim, Erazmo najprije podsjeća na Jeronimovo pismo Marceli: »Pobjegnite«, kaže on, »iz središta Babilona, i

spasite svoju dušu. On je pao, doista, on je pao, Babilon veliki, on je postao ročištem demona i gnijezdom nečistog duha ...» Komentirajući to mjesto u svojim sholijama uz Jeronimova *Djela*, Erazmo bilježi da je sv. Ivan u *Apokalipsi* označio Babilon pod likom žene koja sjedi na sedmoglavoj zvijeri: a tih sedam glava označavaju sedam brežuljaka Rima.⁴

Bijaše i odveć lako podmetnuti tu optužbu pod pero sv. Jeronimu, bez prizivanja Rima 4. stoljeća. No Vlačić ne kaže da je sv. Ivan na taj način osudio carski Rim, poganski Rim, onaj Rim koji je udario na muke Kristove učenike. A sv. Jeronim u slijedu za sv. Ivanom obnavlja tu istu osudu. U oba slučaja riječ je, doista, o carskom, a ne papinskom Rimu. Dakako, Rim bijaše u međuvremenu postao sjedištem Petrova nasljednika; no sjetimo li se da je u doba sv. Jeronima papa bio sv. Damaz, koji je, štoviše, bio prijatelj i branitelj prevoditelja Biblije Jeronima, ne bismo smjeli tu osudu Rima tumačiti kao optužbu protiv papinstva.⁵

* * *

Kritike papinstva što se mogu izvesti iz *Pohvale ludosti* i *Adagia*, nasuprot tome, okrivljuju neposredno papu i papinski Rim. Ali ni ovdje ne bismo smjeli zanemariti kronološke podatke. Primijetit će se da se svi tekstovi na koje se poziva Vlačić, a u kojima Erazmo direktno napada papinstvo, mogu smjestiti između 1509. i 1515. godine, tj. točno u vrijeme pontifikata Julija II.

Bilo da se pozovemo na *Pohvalu ludosti* (1509) ili na *Alkibijadove silene* u mletačkom izdanju *Adagia* (1515) — nailazimo na propisnu, i nimalo obazrivu, optužbu za kršćanina skandalozne politike kršćanskoga poglavara. U *Alkibijadovim silenima* on pape prispodobljuje Aleksandru, Krezu i Kserksu, tj. arciopovima. Isus je, kaže on, objavio: »Moje kraljevstvo nije od ovoga svijeta«; a što oni traže ako ne vremenitu moć, i to ne birajući sredstva? I nastavlja: »Zašto da govorimo o Petrovoj baštini kad se Petar ponosio time da ništa ne posjeduje? Što je mislio o bogatstvu? 'Ja nemam ni srebra, ni zlata, ali što imam, to ti dajem: u ime Isusa, ustani i hodaj!'«⁶

No djelo kojim se Matija Vlačić najviše koristi jest *Pohvala ludosti*, sastavljena usred trijumfa Julija II. »Ako bi se vrhovni svećenici, namjesnici Kristovi, potrudili da ga nasljeđuju u siromaštvu, mukama, mudrosti, križu i

preziranju života ... ne bi li bili najnesretniji među ljudima?... Kolike bi probitke morali izgubiti ako bi mudrost jednom ušla u njihov duh! Tolika bogatstva, časti, pobjede, službe, oprostite, poreze, indulgencije, tako brojne konje, mazge, straže ... i zamijeniti ih bdjenjima, postom, suzama, molitvama, duhovnim vježbama i pokorom.« Ali jao, dodaje Erazmo, nađe li se kakva zadaća koju treba izvršiti, oni je prepuštaju Petru ili Pavlu, koji imaju vremena za to, dok za sebe pridržavaju paradu i naslade.« I zaključuje: »Nema opasnijih neprijatelja crkve nego što su bezbožni pape ...«⁷

Matija Vlačić Ilirik proteže taj strogi sud na sve pape: »Rimski pape, ne samo oni nekadašnji, nego i u naše vrijeme, provode tako pokvaren život, i to u po bijela dana, da su svi valjani ljudi time s punim pravom duboko uvrijeđeni.«

Doista, Vlačić je o tome mogao reći i više. Mogao je navesti onu stranicu iz istog poglavlja *Pohvale* na kojoj Erazmo izjavljuje: »Među njima vidimo oronule starce što s mladenačkim žarom razbacuju novac, ne boje se napora, ne ustručavaju se ničega ...« Aluzija na Julija II. koji ulazi u Bolognu bijaše bjelodana. Mogao je navesti *Enchiridion militis Christiani*, izdan 1503, ili *Ratio verae theologiae*, taj predgovor Novom zavjetu objavljen 1518, koji silovito obznanjuje pogreške pape.⁸ Mogao je, napokon, navesti pamflet *Julius exclusus de coelis*, dostojan nadgrobni govor za papu u kojem je Erazmo vidio samo vojskovođu, gramzljivca i častohlepnika. Valja zamijetiti da se svi ti spisi odnose samo na Julija II.⁹

Ali, reći će se, Matija Vlačić Ilirik koristi se tekstovima što su nastali nakon toga pontifikata: Erazmov *Komentar Pavlovoj poslanici Solunjanima*, kao i *Bilješke uz Petrove poslanice* bili su objavljeni 1519. i 1520, dakle za pontifikata Lava X.¹⁰ Ipak, dovoljno je držati se tekstova na koje se poziva Vlačić da bi se uvidjelo kako se tu ne radi o vrhovnim svećenicima, nego o vladanju svećenika, nadasve nekih biskupa, koji se također ponašaju kao pravi vojskovođe i tirani. Komentar Petrovoj poslanici (2104 EFG) izrijeckom optužuje biskupe, a Vlačić to na svoju ruku uopćuje pridružujući svećenicima i pape.

Činjenica je ipak da u svojoj kritici Erazmo nikad ne napada pape općenito, a napose ne sve one koje je upoznao nakon smrti Julija II. Dostatno je promotriti kakvo je štovanje gajio prema papama što su slijedili za Julijem II. i znakove štovanja koje je od njih primio, da bi se razumjelo kako su se kritike na koje se poziva Vlačić odnosile na jednog određenog papu i ograničavale se na jasno omeđeno razdoblje.

Erazmo je upoznao vladanje Lava X, nastupnika Julija II. Tijekom njegova pontifikata niknuo je Lutherov raskol, poslije prepirke oko indulgencija, a svima je dobro poznata djelatnost toga pape umjetnika i njegove raskošne gradnje u Rimu. Od 1515. Erazmo mu izražava svoje povjerenje radi uspostave mira među kršćanskim vladarima: »On treba da igra pomiriteljsku ulogu Salomona, Isusa Krista, jaganjca, kad se radi o škodi, ali i da bude ričući lav protiv svakoga tko se suprotstavlja zakonu Kristove ljubavi.« Dvije godine kasnije, u djelu *Querela pacis*, Erazmo spominje miroljubivo djelovanje Lava X, jedinu utjehu progonjenom Miru: »No vidim miroljubivoga Lava kako maše znamenjem mira, pozivljući, kao pravi namjesnik Kristov, čitav svijet na slogu.«¹¹

Vidjet ćemo naposljetku Erazma 1530. tj. gotovo 10 godina nakon smrti Lava X, gdje u svom djelu *De bello Turcis inferendo* spominje akciju pape u korist mira ali i razlog njegova neuspjeha — egoizam kršćanskih vladara: »Lav X. uložio je sve svoje snage kako bi pokrenuo vladare protiv turske prijetnje ... otprovio je kardinale poslanike k svim kršćanskim nacijama ... nigdje nije bilo sluha za njihove poruke.« Samo jedan primjer: papin legat ne mogaše čak ni pristati u Engleskoj, jer mu je to zapriječio kardinal Wolsey, primas Engleske.¹²

Ti ponovljeni apeli odjekuju u prijemu na koji je naišao govor Šimuna Kožičića Benje 1516. Svojim govorom, u kojem je ljepota klasične retorike združena s posve evanđeoskim nadahnućem, uputio je on potresan poziv papi Lavu X. da obrani kršćane kojima prijete Sulejmanove čete. Odvažno će napomenuti raskošne svote potrošene u Rimu; iznijet će potresnu sliku turskog robljenja crkava, oltara, ali i stanovništva, koje je izvrgnuto oružju i silovanju. I on ga poziva da se obrati svim kršćanskim nacijama: »I zmiija će pobjeći pred ričućim lavom.«¹³ Pod snažnim dojmom, Lav X. nije se oglušio na taj poziv. Poslao je novčanu pomoć i oružje hrvatskom banu. Čak je pokušao, kao što je zabilježio Erazmo, organizirati križarski pohod: no egoizam, častohleplje, čak i izdaja, osujetiše tu nakanu.

Ako pastirsko držanje Lava X, unatoč svim pozitivnim aspektima, ne bijaše bespriječno, neporecivo je da su naredni pape — Erazmov sunarodnjak Hadrijan VI, Klement VI, i Pavao III — zaslužili mnogo više od sumarnoga suda na koji upućuju Vlačićeve riječi. Treba li podsjetiti na Hadrijana VI? Erazmo je prema njemu gajio najdublje štovanje. A ono bijaše zaslužno, jer je taj papa sve svoje snage — i sva svoja novčana sredstva — uložio u službu

mira. Zna se da je povoljno odgovorio na Marulićevo pismo — vidimo kako šalje novčanu pomoć Hrvatima, Ugarima, čak i Rođanima pod Sulejmanovom opsadom. Kršćanskim vladarima on nameće primirje, uz prijetnju izopćenja: zna se da se Franjo I, najkršćanskiji kralj, tome žestoko odupirao prijeteći sa svoje strane Hadrijanu da će stvoriti protupapu!¹⁴ Hadrijan VI, u kojem su Rimljani vidjeli samo stranca i barbara, nesposobna da proslijedi humanističko djelo Lava X, ostavio je svijetu svjedočanstvo o pastiru koji je tijekom dviju kratkih godina svoga pontifikata bio obuzet jedino željom za mirom.

Trebalo bi, na kraju, spomenuti Erazmovo štovanje prema posljednjim dvama papama koje je upoznao, Klementu VI (1523–1534) i Pavlu III (1534–1549). Za pape Klementa VII. Erazmova je prepirka s Lutherom u punom jeku. Već je ostvario želju Hadrijana VI. objelodanivši *De libero arbitrio*, djelo za koje je poznato kakve je polemike uzrokovalo. Za posljednjih je godina Klementova pontifikata sastavio svoju glasovitu raspravu *De amabili Ecclesiae concordia*, istinske prijedloge za vjerski mir u trenutku kada su kontroverzije na vrhuncu. Erazmo pružaše ruku reformistima radi pomirbe u Crkvi. Ti prijedlozi izazvaše najžešće protivljenje kod teologa kao što bijaše Nicolas Herborn. No u jednoj zbirci pisama objavljenoj 1534. možemo pročitati pismo kardinala Cajetana, koji ga izvješćuje o svesrdnu papinu odobravanju: Klement VII. ne oklijevaše da se svrsta protiv teologa kako bi obranio Erazma.¹⁵

Dirljivije su, ali možda i značajnije, Erazmove veze s posljednjim papom kojega je jedva stigao upoznati, Pavlom II. Papinu nakanu da ga učini kardinalom Erazmo je odlučio povjeriti svojim najboljim prijateljima, Bartelemiju Latomusu i, osobito, krakovskom biskupu Petru Timickom. Pavao III. u jednom je osobnom pismu zaiskao neka mu pomogne »svojom riječju i svojim spisima, i to osobito na sinodu« koji s pomoću Božjom kani sazvati. To je pismo bilo naslovljeno »Našemu dragom sinu Erazmu Roterdamskom, profesoru svete teologije.«¹⁶

Erazmo se pokazao iznimno osjetljivim na te znakove štovanja, osobito na onaj pasus u pismu gdje mu papa čestita »ne samo zbog njegova pouzdana nauka i rječitosti, nego i zbog rijetke pobožnosti«. To će pismo Erazmo objaviti u svojem posljednjem djelu, *Komentar XIV. psalma: De puritate tabernaculi*, 1536, pet godina prije smrti.¹⁷

Ali, reći će se, Erazmo je odbio taj papin prijedlog: ne bijaše li to indirektan znak njegove distanciranosti? Primjedba je neodrživa, jer zbirka pisama objelodanjena 1536, a osobito Erazmovo insistiranje na papinim prijedlozima (na njih se navraća pet puta) jasno kazuje koliko je bio sretan i oćutio se počašćen tim prijedlozima. No nadasve, kako nas upućuje njegov opis zdravstvenog stanja («pređa mnom je«, veli on, »tek jedan dan života») — Erazmo bijaše dokraja iskren. Biskup Petar Tomicky pisao mu je iz Krakowa moleći ga da prihvati prijedlog: čak mu je to predočio kao dužnost savjesti. Treba li upozoriti da to pismo puno ustrajna zahtijevanja Erazmo nije primio, jer je 12. srpnja 1536. preminuo?¹⁸

To su eto dokumenti što nimalo nisu zanimali Matiju Vlačića Ilirika. Erazmo posjeklica moći, bogatstva, ratničke mahnitosti papa — da; ali Erazmo vjerni sin Crkve, oduševljeni sljedbenik i pomagač papinske mirotvorne politike ili njihove brige da Crkvu obrane od krivovjerja i da nađu mirna i složna rješenja — takav Erazmo, posve očigledno, Vlačića nije zanimalo. Priznajemo da su Erazmovi citati u *Katalogu svjedoka istine* doneseni točno, makar su komentari uz njih kadšto tendenciozni. Pravdi za volju, treba ipak reći da je pozitivan odnos Erazmov prema onim papama koji bijahu doista pravi pastiri zaslužio više od Vlačićeva prešućivanja.

BILJEŠKE

¹ Erazmov tekst ipak jasno isključuje Renaudetov dodatak »neku drugu«. Tekst naime glasi: »*Fero hanc ecclesiam, donec videro meliorem.*« (*Hyperaspistes* 1, LB 1258 A)

² Matthias Flacius Illyricus: *Catalogus testium veritatis*, Genevae, 1608.

³ Julije II. trijumfalno je ušao u Bolognu 11. studenog 1506.

⁴ *Catalogus, op. cit.*, 2095 F–C; 2096 A–B. Hieronymus, *Ad Marcellam*, pismo XLIII, izd. Budé, str. 94; *Apokalipsa*, 17, 9.

⁵ Usp. Hier. *Ad Damasum*, pismo XXI, u kojem se očituje briga dvojice dopisnika glede egzegeze.

⁶ Usp. *Catalogus, op. cit.*, 2053 A–D; *Sileni Alcibiadis*, u: *Opera omnia Des. Erasmi*, North Holland Publishing Company (skraćeno: ASD), II, 5, str. 182, 438–440; 443–461; str. 184, 489–492.

⁷ Usp. *Catalogus ...* 2053 D–F; *Stultitiae laus*, u ASD IV, 3, str. 172, 768–773; 774–779; 787–788; i str. 174, 809–811.

⁸ Des. Erasmus, *Ausgewählte Werke*, Haio Holborn, München, 1933; *Enchiridion*, str. 6, 90, 107; *Ratio verae theologiae*, str. 202, 203, 206.

⁹ *Julius exclusus de coelis*, objelodanjeno bez imena autora 1518, bilo je pripisano Erazmu. Protivnu tezu danas više nitko ne brani.

¹⁰ *Catalogus ...* 2104 B–D, E–G; 2105 A–B

¹¹ T. pismo Lavu X. datirano je 25. svibnja 1515. Odlomak iz *Querela pacis* naveden je J. Cl. Magolin, *Erasmus: Guerre et Paix*, Pariz 1973, str. 239.

¹² *Erasmi Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo*, u ASD, V, 3, 1986, str. 68, 738–741.

¹³ Šimun Kožičić Benja, *De Croatiae desolatione*, u: Vedran Gligo, *Govori protiv Turaka*, Split 1983. faksimilna reprodukcija izdanja iz 1516. na str. 606–610. Tekst djelomično objavljen u knjizi *Hrvatski latinisti*, Zagreb 1969, str. 508–513.

¹⁴ *Epistula M. Maruli Spalatensis ad Adrianum VI*, MDXXII, u: V. Gligo, *op. cit.*, str. 449–460; *Hrvatski latinisti*, str. 308–313

¹⁵ Djelo *De sarcienda Ecclesiae concordia* tiskano je u ASD, V, 3, str. 245–313. Allen: *Opus epistolarum*, pismo 3100.

¹⁶ Allen: *Opus epistolarum*, pismo 3049 i 3021.

¹⁷ Komentar XIV. psalma, *De puritate tabernaculi* (ASD, V, 2, 277–319) i pismo Pavla III. objavio je Erazmo kod Frobenia, Basel 9. veljače 1536.

¹⁸ Usp. pismo 3049 i Charles Béné, *De puritate tabernaculi — Erazmova duhovna oporuka?* u: *Actes de colloque international Erasme*, Tours 1986, str. 199–212, gdje se mnogo prostora posvećuje Erazmovim odnosima s papama Lavom X, Hadrijanom VI, Klementom VII. i Pavlom II. (Droz, Genève 1990).